

SITUACIÓ DELS ESTUDIS ONOMÀSTICS A LES TERRES DE PONENT

Albert TURULL
Universitat de Lleida

Dues precisions prèvies. Primera: comprenc sota la discutida etiqueta de “terres de ponent” el conjunt de comarques que giren (socialment i culturalment) entorn la ciutat de Lleida, és a dir, bàsicament, la “província” del mateix nom i l’anomenada “Franja de Ponent” (exclosa si de cas la comarca meridional de Matarranya); aquest marc coincideix a grans trets amb la zona de dialecte nord-occidental, si bé deixant notòriament a banda les comarques de l’Ebre, ja que, malgrat unes evidents connexions històriques i lingüístiques, constitueixen sens dubte, avui, un àmbit de recerca a part. Segona: a l’hora de parlar de la *situació* dels estudis onomàstics em caldrà diferenciar entre allò que és fet (un balanç del *passat*, doncs) i el que es farà o esperem fer (una previsió del futur). Dues precisions, doncs, no gaire originals: espai i temps.

A) Passat recent: un balanç

Ponent ha estat una zona poc conreada pels estudis d’onomàstica (de tot tipus). Aquesta és la constatació, potser dura, que cal fer en primer lloc. Fora de la general migradesa podrem en tot cas assenyalar *excepcions*, però quedi indicada de bon principi *la regla*.

I tanmateix, cruel paradoxa, aquesta és una de les parts de territori català que, per la seva *varietat*, pot resultar més interessant per a l’investigador. De tothom és coneguda l’abundància de toponímia pre-romana al Pirineu, i també l’especial índex d’arabisme de la Catalunya Nova (Segrià i zones limítrofes, sobretot), però bé hi podem afegir el profund interès de les restes romàniques arcaiques en la toponímia

ribagorçana i pirinenca en general, les contrades singulars amb una notable condensació d'elements llatins (la vall del Corb, per exemple) o l'harmonios joc d'encreuaments que es produeix entre arabisme, llatíisme, hagiotoponímia i fins i tot pre-romanisme a les antigues comarques de frontera entre la Catalunya Vella i la Nova (especialment el Montsec i la Segarra). Des d'una perspectiva cronològica més recent, encara, no es pot oblidar el caràcter lateral, i doncs conservacionista, d'aquesta àrea, que facilita la profusió de troballes dialectals i de restes fòssils de tota mena entre els noms de lloc i de llinatges d'aquesta terra. Només cal furgar una mica —però cal furgar.

Si haguéssim d'explicar —tal volta *justificar*— aquest estat de coses crec que hauríem de concloure que Ponent ha patit una doble carència; una primera és purament demogràfica (es tracta d'una zona relativament *poc* poblada, sobretot a muntanya i a secà, la qual cosa implica una menor capacitat de generació cultural), però la segona té més de científica: una quantitat d'investigadors ja pobra per si mateixa (i per la raó anterior, en primer terme) s'ha vist encara empobrida per la proverbial *fuga al centre* (no pocs són els lleidatans instal·lats en contrades mentalment menys isolades) i per la manca, durant molts anys, d'uns estudis universitaris dignes, o d'uns estudis universitaris *tout court*. Això és ara que s'està solucionant de manera esperem que definitiva, però al llarg de dècades són escassos els investigadors (tant autodidactes com de formació acadèmica) que hom pot recomptar amb un mínim de profit. I encara, dels qui —residint-hi o no— han fet aportacions notables sobre aquestes terres occidentals (Samuel Gili y Gaya, Josep-Joan Piquer, Agustí Duran i Sanpere, Josep Lladonosa, Esteve Albert, Josep Vallverdú, Dolors Sistac, Prim Bertran, Ramon Sistac, Josep Coll... —i me'n deixo molts, ara, en aquest improvisat repàs de diverses generacions), d'entre ells, dic, pocs han estat, els qui han volgut orientar llurs recerques vers el camp onomàstic —si no de forma escadussera. En resum, pocs a treballar (per causes estructurals) i, al capdavant, tria general (legítima, qui ho dubta) de línies de recerca diferents de la que ens té aquí reunits.

Encapçalant aquesta part he utilitzat l'expressió “passat *recent*”: en subratllo l'adjectiu perquè certament penso centrar-me en les contribucions aparegudes d'ençà 1975. No ens mouen raons polítiques ni sentimentals a esmentar aquesta data, sinó la senzilla constatació que existeix *un abans i un després*, pel que fa als estudis onomàstics a Catalunya, i especialment pel que fa a la documentació i a la valoració d'aquests estudis, i que aquest *abans i després* ve marcat per la publicació, el 1974, de l'obra *Toponímia catalana. Assaig de bibliografia*, d'Enric Moreu-Rey. Vull dir amb això que remeto als interessats a la consulta directa d'aquest essencial manual bibliogràfic per a tot allò que hi és comprès des d'un punt de vista cronològic. Allí trobem adequadament indicades les referències de les contribucions de diverses generacions d'investigadors: des de l'aportació primerenca de Joan Segura, “Nom de les partides de Santa Coloma de Queralt, Castellldàsens i Belianes”, de l'any 1887, o la seva *Història de Santa Coloma de Queralt* de dotze anys després, fins als articles epilògats dels anys centrals del nostre segle (1944: F. Mateu sobre el nom

antic de Lleida; 1954-1960: articles diversos de R. Pita d'abast diacrònic; 1963: Josep Lladonosa sobre carrers i places de Lleida; 1965: J. Torrent sobre Juneda; 1968: estudis cabdals de J.J. Piquer sobre Verdú i Vallbona de les Monges). Entremig queden treballs més llunyans, com el de Miret i Sans (1916) sobre Organyà, o el ja clàssic de Meyer-Lübke (1923) sobre topònims de la diòcesi d'Urgell. És clar que alguna cosa se n'havia d'escapar, d'aquest recull, malgrat la seva lloable pretensió exhaustiva, però no crec que sigui res gaire enllà de la natural dificultat de les revistes i petits butlletins locals —per exemple: fa poc vaig encara poder fer arribar al Dr. Moreu-Rey, i ell va reproduir-ho en aquest mateix *Butlletí* un article d'Agustí Duran i Sanpere, de l'any 1964, sobre noms antics de partides de Granyena de Segarra. I és clar, finalment, que en aquest *no-repàs* de la producció anterior a 1975 cal esmentar amb lloc d'honor els coneguts *Estudis de toponímia catalana* de Coromines, ja que contenen, al costat dels de tema general, articles sobre qüestions ponentines, com ara els dedicats específicament a toponímia d'Andorra i els noms dels municipis de la "Catalunya aragonesa".

I arribats aquí centrem-nos, a la fi, en el que ha de ser el veritable repàs al passat *recent*, és a dir, d'ençà l'obra bibliogràfica de Moreu-Rey. Cal destacar que el primer (i fins avui únic!) treball complet sobre toponímia d'un terme de les terres ponentines tardaria d'arribar: concretament fins que el 1983 veu la llum el treball de Jordi Mir sobre Tremp i el seu agregat Claret (tanmateix premiat ja el 1966 per la Societat Catalana de Geografia). Cal dir que aquest any 1983 fou un any clau per al món de l'onomàstica occidental, car s'hi celebrà a Lleida el VIIIè Col·loqui General de la nostra Societat, amb motiu del qual es van presentar algunes comunicacions, la major part publicades en aquell mateix any al número XIII del *Butlletí* (entre les de tema ponentí, les d'A. Benet, P. Balañà, A. Bach, A. Costafreda i J. Gallart, J. Fornas, F. Fité, A. Turull, M. D. Farreny, R. Usall i J. Coll), i a més a més es va establir una sèrie de contactes que posteriorment han estat continuats amb fruits diversos. Puc afirmar, per la meua banda, que aquell Col·loqui de grata memòria fou el meu bateig (no pas gloriós, des d'un punt de vista científic, vull reconèixer-ho) en el terreny dels noms de lloc, i que no me'n penso penedir.

Abans, però, i ja immediatament després de l'obra de Moreu-Rey de 1974, van anar apareixent altres aportacions escadusseres i normalment de poc abast. Tot just el 1975, per exemple, Rodrigo Pita continuava les seves col·laboracions a *Ilerda* (revista —encara avui— de l'Institut d'Estudis Ilerdencs: IEI) amb un curiós exercici contrastiu entre cognoms sefardites d'Europa central i de jueus medievals de Lleida i Osca. L'any següent Josep Trenchs publicava, a la mateixa institució, però ja en català, *La toponímia i onomàstica d'Éller*, al Pirineu lleidatà, segons un cadastre de 1716, d'abast cronològic i geogràfic, doncs, molt i molt precís, i de no menys imprecisa localització zonal (ja que Éller, que certament pertany a la *província* de Lleida, és just a l'angle extrem nord-occidental d'aquesta demarcació: és a dir, al bell mig de la Cerdanya). Després d'això, i durant la segona part dels anys 70 i sobretot els 80, el que trobem és bàsicament una corrua — tanmateix limitada, insistim-hi— de petites (o no tan petites) aportacions, però completament

desconnectades entre si i d'una intenció rarament exhaustiva. Hi ha una mica de tot, pel que fa a l'orientació dels treballs, però renuncio a fer-ne la relació "completa" i amb totes i cadascuna de les dades bibliogràfiques *ad hoc*: en primer lloc per l'elevat risc d'oblit o desconeixement que una tal pretensió comporta; en segon lloc, sobretot, perquè no crec que sigui aquesta l'ocasió adequada per oferir el que foren purament llistats del que al capdavant, com he dit, és en conjunt no res més que una mostra de la desconexió i la radical desestructuració, fins ara, dels estudis onomàstics a Ponent. Deixeu-me només anar comentant la mena de coses que hom pot trobar, i aproximadament on.

En primer lloc, i no pas casualment, cal esmentar un cop més el *Butlletí Interior* de la Societat d'Onomàstica, i ja a banda del comentat volum XIII: són diversos els articles publicats en referència a Ponent, començant (és clar) per les dues parts de la important "Toponímia de la vall de Bof" de Coromines (XII-XIV) i anant a parar a petites notes decí del·là, de cops sense firma explícita, però passant en tot cas per articles remarcables com els de R. Pita altre cop sobre jueus lleidatans (XV), Antoni Bach per al Solsonès (VI, XXI, XXXI), M.A. Vidal Colell sobre antroponímia de Llobera (I-III), M. Nabau i I. Morera sobre renoms de Linyola (XIX), A. Borbonet sobre cims pirinencs (XXXIII), M. Morro sobre Tor (XXXI), A. Agustí i R. Ripollès sobre Les Borges Blanques al 1573 (XXXIX), X. Arderiu molt complet sobre Sanaüja (XLII, XLV), P. Bertran amb noms de casa de Bellcaire d'Urgell (XXXIX), J. Morros a propòsit de diversos noms de la Noguera (XL), J. Tort sobre les Garrigues (XLI), M. Biosca *et al.* amb taules de comparació entre antropònims castellanencs i topònims "lleidatans" (XLIII), S. Palau per a renoms de Santa Coloma de Queralt al s.XIX (XLV), o fins i tot M. Biosca i R. Ripollès sobre noms de colles de l'Aplec del Caragol (XL). Diversos d'aquests textos foren presentats, en el seu moment, com a comunicacions en algun dels col·loquis anuals de la Sd'O, i és evident que, per fer-ne un seguiment més sistemàtic, són bàsics els índex parcials que de tant en tant apareixen en aquesta mateixa publicació.

Fora d'aquesta feina de formigueig constant que ha aconseguit, malgrat tot, d'anar exercint la nostra societat caldria fer esment, en segon lloc, de la possibilitat (poc explotada) que representen les publicacions estrictament locals; i em refereixo tant a les revistes d'informació mensual (o quasi) que de cops contenen textos sorprenentment valuosos per al nostre camp, com, sobretot, els diversos anuals que editen els centres d'estudis comarcals o entitats administratives menors. A banda de la "clàssica" *Ilerda*, de l'IEI, són notables els quaderns *Recerques. Terres de Ponent* del grup intercomarcal del mateix nom (abans *Recerques lleidatanes*) o les revistes-anuari *Collegats*, del Centre d'Estudis del Pallars, *Miscel·lània ceriverina*, del Centre Municipal de Cultura de Cervera, *Palestra Universitària*, del Centre Associat de la UNED de la mateixa ciutat, o *Urtx*, publicada a Tàrraga. Per norma general aquestes publicacions contenen estudis històrics de caire lingüístic, i concretament onomàstic. És així que trobem aportacions com les de F. Rella (zoonímia pallaresa; hidronímia aneuenca), I. Pes i L. Coma (noms de cases de la vall del Bòsia), M. Gimeno (onomàstica de La Pobla de Segur i agregats), J. i R. Mir

(cartografia a l'època moderna) o Pep Coll (refranys geogràfics) als primers números de *Collegats*; o les de J.M. Llobet Portella o les meves pròpies (hagiotoponímia i arabismes segarrencs; antroponímia medieval cerverina) a diferents exemplars de *Miscel·lània cerverina*. Pel que fa a *Urtx*, publicació més recent, caldria fer esment de l'article de J. Tous sobre "Toponímia pre-romana d'Anglesola i altres noms urgellencs" (núm. 2) o el treball de J. Grau i R. Puig sobre un cadastre de Rocallaura al s. XVIII (núm. 1).

Amb el darrer comentari entronquem amb una altra mena (la darrera, també) de publicacions que pot contenir el present (i incomplet) repàs: les que no pretenen centrar-se en l'onomàstica, no només des d'un punt de vista filològic sinó ni tan sols geogràfic o històric, però que tanmateix contenen dades (sistemàtiques o esparses) que l'investigador onomàstic retindrà amb interès. I aquí sí que la dispersitat esdevé enorme i, per tant, impossible un intent de citació mínimament coherent; apunto tan sols, doncs, que aquests "altre textos" poden ser tant articles (o estudis majors) de tema històric (prehistòria, història antiga, medieval, moderna o contemporània) com geogràfic (òbviament) o fins i tot antropològic (per exemple: molins, corrandes, encanteris, costums, oracions...), i que, com és de pura evidència, són altament importants també les edicions (curoses) de documents de tota època. I és clar, també, que de treballs d'aquest mena n'hi ha una mica per tot arreu. Pel que fa a les terres de Ponent, però, sembla indefugible d'esmentar, entre moltes altres, les publicacions de Josep Lladonosa (principalment sobre Lleida, el Segrià i les Garrigues), d'Agustí Duran, Max Turull i J.M. Llobet (la Segarra), Prim Bertran (l'Urgell), J.J. Piquer, Joan Duch, Guiu Sanfeliu i Ramon Boleda (Verdú i la vall del Corb), Salvador Palau (Santa Coloma de Queralt), Antoni Bach (diòcesi de Solsona), F. Farràs, F. Rella, F. Prats i altres (Pallars), S. Llorens (Solsonès) o, pel que fa a l'Alt Urgell i la seva diòcesi, per davant de tot, una publicació ja tan consolidada com *Urgellia*. Hi podríem sumar dotzenes de noms i de referències, moltes corresponents a erudits locals de formació autodidacta i publicació incerta, però també, ja, nombrosos investigadors universitaris (des de Lleida, i també des de Barcelona i d'altres punts), i malgrat això prefereixo no continuar: no ens enganyés pas el gruix del llistat, davant una realitat *onomàstica*, repetim-ho un cop més, francament pobre. No hem de jutjar l'interès afegit que obres d'altres branques ens poden oferir (sort en tenim!) sinó que podem jutjar, almenys, i sense perdre una (pretesa) visió de conjunt, l'estat dels estudis *efectivament* onomàstics. I bé, ja ha estat dit: encara que puguem arribar a fer-ne un llistat quantitativament no menyspreable, la pura veritat és que *qualitativament* no sortim de la inòpia —no tant, atenció, per una estricta *manca de qualitat* de molts dels treballs esmentats o esmentables, sinó, com també ja he apuntat abans, per l'absoluta desconexió entre ells i per la manca generalitzada d'una intenció exhaustiva, i a voltes ni tan sols sistemàtica, quan hom s'enfronta als noms d'una zona, una època o simplement un terme determinats.

En resum, per tant, cal dir del *passat recent* dels estudis onomàstics a Ponent que no solament no existeix sinó que ni tant sols s'ha plantejat l'existència d'una xarxa sistemàtica de recollida (i no diguem d'interpretació rigorosa) de les dades

antroponímiques i toponímiques d'aquestes terres. Aquest panorama es pot precisar apuntant un cop més alguns dels seus trets explicatius bàsics: un endarreriment conjuntural dels estudis, en tot cas un estat de latència fins ara mateix, trencat només de forma esporàdica per una germinació local completament desigual i aïllada i — és el millor que se'n pot dir — sota una forma de diversitat complementària (o diguem-ne només *diversitat caòtica*...).

Al capdavant d'aquest passat recent, i ens situem per tant en el *present* (ni que sigui només un instant: paral·lels a la seva mateixa i proverbial fugacitat), trobarem un parell d'obres, fruit tanmateix d'esforços individuals un cop més desconexos, que si més no tenen la característica novedosa de llur entitat: es tracta ben bé de *llibres*, i de tema explícitament i exclusivament onomàstic, i concretament *toponímic*. El seu valor, al marge del que els pugui ser intrínsec (i no seré jo qui en parli), rau sobretot en el que representen a la fi de la consolidació d'una determinada orientació —i d'això en parlarem després, a l'apartat sobre el *futur*. Es tracta de dos llibres ben diferents: l'un, del Dr. Xavier Terrado (en premsa mentre dura aquest Congrés, però sens dubte al carrer quan n'apareguin les actes), se centra amb rigor en un sol terme municipal (Betesa, avui agregat a Areny, a la Ribagorça "aragonesa"), i en fa un recull sistemàtic, amb explicació filològica inclosa, mentre que l'altre, del qual sóc autor, té com a marc tota una comarca històrica (la Segarra, amb contrades avui pertanyents a les demarcacions anomenades Urgell, Solsonès, Anoia, Conca de Barberà i Garrigues) i es limita a l'estudi etimològic de noms de nuclis de poblament (actuals i pretèrits) i entitats assimilables, amb l'acompanyament (i l'ús) de molta de documentació medieval d'aquests noms.

B) Futur proper: un projecte

Així com el balanç del passat ha estat convenient de concentrar-lo en el "recent", semblantment, i encara amb més de raó, el projecte d'un *futur* cal limitar-lo al *proper*: com gosaria predir el que desconeixem tots plegats si no és, a curt termini, partint de les dades ja arrelades (molt o poc) al present? Vagi per davant, doncs, aquest advertiment: res del que segueix a continuació no és susceptible de ser interpretat com una prometença.

És evident, en primer lloc, que d'ara endavant no cal pressuposar per cap raó (salvada l'estrictament generacional) que minvi l'activitat dels investigadors locals i generals que fins al moment han fet aportacions de qualsevol mena al coneixement de les nostres terres occidentals. I per tant podem comptar amb una continuació d'un cert cabdal no pas menyspreable. Però és evident també, segons tot el que he apuntat a la primera part (i especialment a partir del panorama negatiu que com a resum n'he plantejat), que aquest estat de coses és senzillament insuficient i insatisfactori. Cal, per tant, posar les bases per refer (o *per fer*, ras i curt) un edifici certament prou més sistemàtic on no solament pugui entrar en joc el factor *planificació*, sinó on sobretot no s'esmercin inútilment els esforços aïllats dels investigadors que tenim interessos comuns. Es tracta, com en força altres àmbits de

la vida, d'anar tant cap a una creació d'uns mitjans com cap a una optimització dels ja existents.

Posar-se a la feina, doncs, i fer-ho d'una manera prou sistemàtica. Pel que fa als àmbits de recerca, bé es pot plantejar la divisió (ja tradicional i assumible, per bé que no necessària i ni tan sols ideal) entre l'arreglada de dades i llur estudi especialitzat. Però, de fet, això ja ho sabem; ara la qüestió és: a partir de què o de qui? La meua idea és que en aquests moments hi ha a Lleida dues institucions culturals amb capacitat investigadora (pròpia i per generació enfora) i, el que és tant o més important, susceptibles de coordinar-se i per tant de complementar-se: el renovat Institut d'Estudis Ilerdencs (i més concretament el seu Departament de Lletres) i la recentment creada Universitat de Lleida (fins el 1991 una divisió de la de Barcelona), i també concretament el Departament de Filologia de la Facultat de Lletres —però sense oblidar, ni en un cas ni en l'altre, els departaments afins que, com sabem, perfectament poden arribar també als temes d'onomàstica: singularment els d'història i geografia (en tenim una bona mostra a València). Pel que fa en primer lloc a la Universitat, vull destacar que hi ha per primer cop tres professors com a mfim que treballen i fan treballar en aquest àmbit (Xavier Terrado, Ramon Sistac i jo mateix), i que, ampliat i concretats aquests estudis en el nou pla d'estudis (en vigència probablement el curs vinent), confiem en una consolidació de l'onomàstica com a disciplina en aquesta facultat i, a curt termini, en la realització (lògicament dirigida) de nombrosos treballs de camp i de recerca lingüística que poden arribar a comprendre el tercer cicle. Pel que fa a l'IEI (on la connexió amb l'estament universitari, en l'àmbit de Lletres, queda assegurada per la presència, al costat d'altres investigadors, dels mateixos professors en tant que consellers o bé col·laboradors) cal remarcar l'existència, per primer cop, d'unes línies d'investigació a mitjà termini, entre les quals una de recerca del patrimoni ètnico-lingüístic de les terres de Ponent (dirigit pel Dr. Ramon Sistac) on sembla que haurà de tenir cabuda sense problemes la recollida de dades onomàstiques arreu d'aquestes comarques, al costat de la recerca igualment territorialitzada de tota mena de trets dialectals i elements de la cultura popular. Confiem que unint aquests dos esforços i aquestes dues possibilitats de futur aquest cop, a Ponent, no deixem escapar aquest tren que tan exemplarment ens mostreu els companys de les illes o del Camp. Potser —i ara en paral·lel sembla anar València, una altra terra exemplar en l'avenç dels estudis onomàstics— fóra un bon estímul, una bona empenta, la celebració a Lleida o en algun altre indret nord-occidental d'un dels propers col·loquis d'aquesta Societat.

